

Case: De Hazelmuis, een kwestie van overleven op de grens

De Hazelmuis (*Musccardinus avellanarius*) is een zeldzaam zoogdier dat in Nederland enkel nog maar voorkomt in het uiterste zuiden van Limburg. Het gaat hier om een grensoverschrijdende populatie, want ook in Vlaanderen (Voerstreek) en Duitsland (Aachenerwald) komt de soort voor. Omdat de Hazelmuis op de overgang van natuur- en agrarisch gebied voorkomt, zijn bij de bescherming van het leefgebied veel partijen betrokken, variërend van agrariërs tot terreinbeheerders en tevens van beide zijden van de landsgrens. We verkennen in dit artikel nut en noodzaak van mantelvegetaties en een goed bosrandenbeheer. We geven aan op welke wijze alle drie sporen van het nieuwe leefgebiedenbeleid voor de Hazelmuis van belang zijn.

Korte kennismaking

Een bijzonder zoogdier, zo kan de Hazelmuis zeker worden genoemd (foto 1). Ze is één van de weinige zoogdieren – buiten de vleermuizen – die in een volledige winterslaap gaan. Een rasechte klimmer, met een opponeerbare teen als meest duidelijke aanpassing. Daarnaast is het een zeer aai-baar beestje met haar ronde oren, grote kraalogen en behaarde staart. De naam 'Hazelmuis' slaat op de grote hoeveelheden hazelnoten die ze in het najaar verorbert om een vetvoorraad op te bouwen voor de winter.

Een kennisinhaalslag vanaf 1990

Sinds 1990 in Nederland en 2004 in Vlaanderen wordt er stelselmatig geïnventariseerd en gemonitord, voornamelijk door in het najaar te zoeken naar vraatsporen en nesten die de Hazelmuisen maken in dichte struiken (Verheggen & Boonman, 2006; Verbeulen, 2007).

Hazelmuisen zijn nooit wijd verspreid geweest in Nederland: ze beperkten zich steeds tot het zuidoosten van het land. Recente inventarisaties laten echter sinds 1960 een grote achteruitgang zien. In de periode vóór 1990 kwam de soort in 55 kilometerhokken voor; de recente jaren is dat nog maar in 38 kilometerhokken. Op de nieuwe Rode Lijst staat de soort dan ook als 'bedreigd' vermeld (Zoogdierverseniging VZZ, 2007).

Ook in Vlaanderen is de Rode Lijststatus 'bedreigd' (Criel et al., 1994); recente informatie wijst erop dat de soort sindsdien zelfs nog achteruitgegaan is. Er is een handvol historische hazelmuiswaarnemingen bekend uit Limburg, Vlaams-Brabant, Oost- en West-Vlaanderen. Ondanks een intensieve zoektocht in 2004-2007 werden

enkel nog Hazelmuisen aangetroffen in het oosten van de gemeente Voeren (Verbeulen & Nijs, 2007).

Wat het aantal Hazelmuisen betreft, wordt de totale grensoverschrijdende populatie ruwweg op 500 à 1000 dieren geschat op basis van de monitoringgegevens (aantal nesten als indirecte maat). De monitoringgegevens tonen voor Nederland – na een sterke achteruitgang tot 1997 – een sterke toename van het totale aantal nesten sinds 1998 (fig. 1). Dit komt vooral door een toename van het aantal nesten in de Vijlenerbossen. Hier zijn specifieke beheermaatregelen voor de Hazelmuis genomen (voornamelijk bosrandenbeheer om gunstig voortplantingshabitat te creëren).

Naast het in kaart brengen van verspreiding en aantalsveranderingen kon ook veel ken-

nis over de ecologie van de soort worden opgedaan (Foppen et al., 2002). We weten nu bijvoorbeeld dat Hazelmuisen in onze regio's in het najaar vooral randvegetaties (bosranden, houtkanten, ...) verkiezen en dat meer dan 90 % van de nesten in soortenrijk braam- en bosrankstruweel zit (Foppen et al., 1999). Hazelmuisen kunnen op vele honderden meters van grotere bossen worden gevonden in houtkanten, graften en singels in het agrarisch gebied of langs wegen en spoorwegen. Ze zijn actief tot ver in november. De belangrijkste voortplantingsperiode in onze streken lijkt september-oktober te zijn (in andere delen van Europa is dat veel vroeger). Helaas weten we (nog) te weinig over het terreingebruik gedurende de rest van het jaar (voorjaars-habitat, winterverblijfplekken). We lopen daarmee het risico dat we bepaalde cruciale elementen voor een effectieve bescherming van de Hazelmuis missen.

Oorzaken achteruitgang

Een belangrijke reden voor de achteruitgang van de soort in Nederland en Vlaanderen is de achteruitgang van de kwaliteit van het leefgebied. Randsituaties met geschikte dichte struwelen en een geleidelijke overgang via een mantel- en zoomvegetatie worden zeldzamer. Het verdwijnen van hakhoutbeheer leidt tot minder geschikte plekken in bossen. Intensief agrarisch beheer

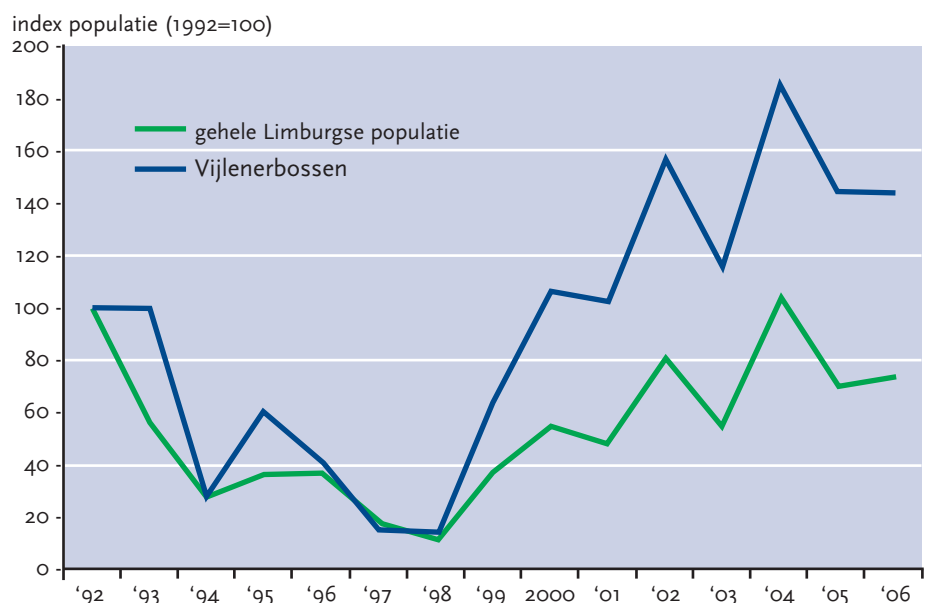

Fig. 1. Populatie-ontwikkeling van de Hazelmuis in Nederland. De populatie in het jaar 1992 is op 100 gesteld. Als gevolg van beheermaatregelen is de Hazelmuis in de Vijlenerbossen sinds 1998 sterk vooruitgegaan (bron: CBS & VZZ).

Foto 1. De Hazelmuis (*Muscardines avellana*) is met haar lange pluimstaart een opvallende verschijning, maar laat zich overdag zelden zien (foto: Ruud Foppen).

(bv. begrazing) aan bosranden leidt tot kale, open vegetaties waar een Hazelmuis niets te zoeken heeft. Ontmanteling van houtsin-gels en graften en het opruimen van kleine bosjes, bijvoorbeeld in het kader van ruil-verkavelingen, leidt niet alleen tot minder geschikt habitat, maar ook tot versnippe-ring en isolatie van leefgebied. Dit is zeer nadelig voor een soort als de Hazelmuis, want ze heeft boom- of struweelbegroeiing nodig om van één bosgebied naar een ander te geraken. Vooral kleine populaties lopen gevaar om uit te sterven. Met haar lage dichtheden is de Hazelmuis hier extra gevoelig voor.

Van kennis naar grensoverschrijdende bescherming

De opgedane kennis over het voorkomen en de ecologie van de Hazelmuis heeft geleid tot het opstellen van een Nederlands actieplan (Verheggen & Boonman, 2006) en een Vlaams soortbeschermingsplan (Verbeylen & Nijs, 2007). Hoe ziet duurzame bescherming er uit? Allereerst dienen de bestaande leefgebieden van voldoende kwaliteit en omvang te zijn. Een belangrijke sleutel voor het beschermen van hazelmuispopulaties is dus het vergroten van de oppervlakte aan geschikte randvegetaties. Dat start met het goed beheren van bestaande geschikte randvege-

taties. Beheer van bosranden langs wegen vraagt dat de vegetaties aan de rand regel-matig worden teruggezet. Een probleem daarbij is dat de voor de beheerder beste uitvoeringsperiode, het najaar, juist voor Hazelmuisen ongeschikt is, omdat ze net dan in de randvegetaties leven en zich voortplanten. Aan de andere kant wordt een vegetatie die niet regelmatig wordt terugge-zet in veel gevallen ook minder geschikt voor Hazelmuisen. Boomgroei leidt tot beschaduwing en daardoor wordt de struik-vegetatie minder dicht en minder soorten-rijk. De beheerder ziet zich dus geconfron-teerd met een dilemma: randen moeten worden beheerd, maar het beheer zelf kan schadelijk zijn voor de hazelmuispopulatie. De oplossing is het beheren 'op maat', bij-voorbeeld door te faseren in tijd en ruimte: niet beheren gedurende de cruciale voort-plantingsperiode (augustus-november) en het beheer gefaseerd uitvoeren in blokken of randlengtes van hooguit 200-400 m. Daarnaast is het van belang om deskundi-gen in te schakelen bij de voorbereiding en uitvoering en met hen te bekijken wanneer en hoe beheer het beste kan plaatsvinden. In Nederland is behoorlijk wat budget vrij-gekomen om kleinschalig bosbeheer uit te voeren langs bosranden in belangrijke leef-gebieden van de Hazelmuis. Ook is door de Stichting IKL (Instandhouding Kleine Land-

schapselementen) een beheerpakket ont-wikkeld voor de Hazelmuis, gericht op het duurzaam veiligstellen en beheren van mantelvegetaties. Deze acties hebben tot nog toe het karakter van eenmalige beschermingsmaatregelen om bestaande populaties veilig te stellen. Het vervolg-beheer dient echter structureel ingebed te worden in de reguliere beheerpraktijk van de terreinbeheerders en grondeigenaars. Vanwege het specifieke karakter van bosran-denbeheer en het belang ervan voor een brede groep van soorten zullen extra finan-ciële middelen hard nodig blijven. Naast goed beheer van bestaande randve-getaties is uitbreiding van beschikbaar habi-tat ook belangrijk om populaties te vergro-ten en duurzamer te maken. Door bosran-den selectief te kappen, kunnen struwelen zich hier (beter) ontwikkelen en worden bestaande struweelvegetaties als het ware verlegd dieper de bosrand in. Langs wegen en paden worden daarmee twee vliegen in één klap geslagen: én de hoeveelheid beschikbaar struweel wordt groter én de buitenste struweelzone kan op grotere afstand van de wegrand komen te liggen, zodat de voor het wegbeheer noodzakelijke werkzaamheden, zoals maaien en klepelen, geen nadelige gevolgen meer hebben. Minstens zo belangrijk is het beter verbind-en van de bestaande leefgebieden, zowel binnen de landsgrenzen als grensoverschrij-dend. De resterende populaties aan Neder-landse en Belgische kant zijn gering in omvang. Ze vormen echter, mits goed onderling verbonden, samen met de popu-laties in aangrenzend Noordrijn-Westfalen één metapopulatie met op lange termijn een veel grotere overlevingskans dan de afzonderlijke delen.

Communicatie als belangrijk middel

Naar aanleiding van een aantal 'fauna-ongelukken' in de kerngebieden van de Hazelmuis in Zuid-Limburg (Nederland) heeft de Zoogdiervereniging VZZ een aantal dagen georganiseerd waar natuurerrein-beheerders en diverse gemeentes werden voorgelicht over de Hazelmuis en het beheer van haar habitat. Daartoe werd ook naar buiten getrokken om Hazelmuisen en hun leefgebied te bekijken. In Vlaanderen zijn de door Natuurpunt Stu-die geadviseerde maatregelen door de over-heid overgenomen in beheerplannen voor

de Voerense bosreservaten en door spoorbeheerder Infrabel geïncorporeerd in het reguliere beheer van de spoorwegbermen (Verbeylen & Nijs, 2007; Verbeylen, 2007). Zowel de Gemeente Voeren als de Provincie Limburg hebben aandacht voor de Hazelmuis middels een gemeentelijk actieplan (in het kader van het project 'Gemeenten Adopteren Limburgse Soorten') en provinciale subsidie voor houtkanten met hazelmuisnesten.

Samen met de Stichting IKL hebben de VZZ en de Vlaamse Zoogdierenwerkgroep een brochure (foto 2) en een poster gemaakt om terreineigenaars en -beheerders informatie te verstrekken over levenswijze, verspreiding, beheermaatregelen en subsidies.

Leefgebiedenbeleid goed voor de Hazelmuis?

Het nieuwe leefgebiedenbeleid biedt kansen voor de bescherming van de Hazelmuis: de verwachting is dat een verdere decentralisatie van het soortenbeleid juist voor een regionaal voorkomende soort als de Hazelmuis positief kan uitpakken. De Hazelmuis is echter wel een soort waarvoor alle drie de geschetste sporen noodzakelijk zijn:

1 MEEKOPPELEN. Dit is vooral noodzakelijk in het agrarisch gebied. Hier dienen initiatieven voor het onderhouden en aanleggen van kleine landschapselementen zoals hagen en houtsingels gecombineerd te worden met een verbindingsdoel voor hazelmuisleefgebieden.

2 VERBREDEN. Dit is vooral noodzakelijk in natuurgebieden. Het belangrijkste deel van de populatie in Nederland komt voor in het Natura 2000-gebied 'Geuldal'. Door het feit dat de soort op de Annex IV van de Habitatrichtlijn staat (en niet op Annex II), is ze helaas geen kwalificerende soort voor dit gebied. Hetzelfde geldt in Vlaanderen voor het habitatrichtlijngebied 'Voerstreek'. Dus gebiedsdoelstellingen zijn beleidsmatig gezien niet noodzakelijk. Toch zou de bescherming van de soort in Nederland en Vlaanderen sterk gebaat zijn met het opstellen van een hersteldoelstelling voor de Hazelmuis, die dan vervolgens ook uitgewerkt wordt in het beheerplan voor het Geuldal en de Voerstreek.

Daarbij zien we de Hazelmuis als een echte ambassadeur van de bosrand, waardoor veel typische bosrandsoorten kunnen profiteren. Voorbeelden zijn struweelvogels

zoals Grauwe klauwier (*Lanius collurio*) en Geelgors (*Emberiza citrinella*), reptielen die zonnige bosranden verkiezen zoals Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*) en Hazelworm (*Anguis fragilis*), zeldzame dagvlinders zoals Sleedoornpage (*Thecla betulae*) en Kleine ijsvogelvlinder (*Limnitis camilla*) en planten zoals Wilde marjolein (*Origanum vulgare*) en Purperorchis (*Orchis purpurea*).

3 SOORTENBELEID. In het bijzonder vanwege de vrij uitzonderlijke timing van het voortplantingsseizoen (najaar) zullen specifieke beheermaatregelen noodzakelijk blijven. Dit houdt in dat beheerders en terreineigenaars samen met hazelmuisdeskundigen 'op maat' plannen voor regulier beheer dienen op te stellen en uit te voeren. Een grensoverschrijdende aanpak is wenselijk, met uitwisseling van kennis en verbanden tussen leefgebieden aan weerszijden van de grens, zodat een duurzame populatie van de Hazelmuis mogelijk zal zijn.

Literatuur

Criel, D., A. Lefevre, K. Van Den Berge, J. Van Gompel & R. Verhagen, 1994. Rode Lijst van de zoogdieren in Vlaanderen. AMINAL, Brussel, België.

Foppen, R.P.B., R. Haveman, J. Schaminee & N. Smits, 1999. Achter de bramen. Een vegetatiekundige beschrijving van het leefgebied van de Hazelmuis *Muscardinus avellanarius* met aanbevelingen voor het beheer. IBN-rapport 467, Wageningen, Nederland.

Foto 2. Eind 2007 verscheen een brochure die terreinbeheerders en particulieren informeert over de mogelijkheden van hazelmuisvriendelijk beheer. De brochure is het product van een gezamenlijk initiatief van de Nederlandse Zoogdierverseniging VZZ, de Vlaamse Zoogdierenwerkgroep Natuurland en de Nederlandse Stichting IKL.

Foppen, R.P.B., L.S.G.M. Verheggen &

M. Boonman, 2002. Biology, status and conservation of the Hazel dormouse (*Muscardinus avellanarius*) in The Netherlands. Lutra 45 (2): 147-154.

Verbeylen, G., 2007. Hazelmuisen op het spoor. Inventarisatie 2006-07 en concrete beschermingsmaatregelen voor de Hazelmuis (*Muscardinus avellanarius*) langs spoorlijn 24 in Voeren. Rapport

Natuur.studie 2007/13, Natuurland Studie (Zoogdierenwerkgroep), Mechelen, België.

Verbeylen, G. & G. Nijs, 2007. Hazelmuisen in nesten. Inventarisatie 2006 en concrete beschermingsmaatregelen voor de Hazelmuis (*Muscardinus avellanarius*) in Vlaanderen, met bijzondere aandacht voor de Zuid-Limburgse bosreservaten. Rapport Natuur.studie 2007/2, Natuurland Studie (Zoogdierenwerkgroep), Mechelen, België.

Verheggen, L.S.G.M. & M. Boonman, 2006. Actieplan Hazelmuis Limburg 2006-2010. Bouwsteen ten behoeve van Leefgebiedsplan Heuvelland. Bureau Natuurland – Limes Divergens en Zoogdierverseniging VZZ, Nijmegen/Arnhem, Nederland.

Zoogdierverseniging VZZ, 2007. Basisrapport voor de Rode Lijst Zoogdieren volgens Nederlandse en IUCN-criteria. Rapport 2006.27, Zoogdierverseniging VZZ, Arnhem, Nederland.

R.P.B. Foppen
Zoogdierverseniging VZZ
Oude Kraan 8
6811 LJ Arnhem
e-mail: ruud.foppen@sovon.nl

L.S.G.M. Verheggen
Stichting Instandhouding
Kleine Landschapselementen
Postbus 154
6040 AD Roermond
e-mail: l.verheggen@ikl-limburg.nl

G. Verbeylen
Natuurland Studie (Zoogdierenwerkgroep)
Coxiestraat 11
B-2800 Mechelen
België
e-mail: goedele@zoogdierenwerkgroep.be